

Боротьба армії УНР з військами Денікіна в Першому Зимовому поході

Проаналізовано воєнні дії армії Української Народної Республіки кінця 1919 – початку 1920 років у заплілі Добровольчої армії. Розглянуто обставини та особливості переходу української регулярної армії на партизанські методи боротьби.

Ключові слова: Перший Зимовий похід, армія Української Народної Республіки, Українська Галицька Армія, Добровольча армія, українська революція 1917–1921.

Перший Зимовий похід армії УНР під проводом Михайла Омеляновича–Павленка є однією з найгероїчніших сторінок у воєнній історії України і водночас малодослідженим питанням, яке потребує ґрунтовного наукового опрацювання.

Переважаюча більшість праць на дану тематику вміщується у спогадах учасників походу – М.Омеляновича–Павленка [10], Ю.Тютюнника [6], І.Мазепи [12], О.Удовиченка [1;11], О.Доценка [9], П.Феденка [7]. Серед сучасних дослідників, які займалися проблематикою Зимового походу 1919–1920 років слід виділити М.Ковальчука [2;3], він приділив особливу увагу темі українсько–білогвардійського протистояння.

Метою статті є аналіз причин початку Першого Зимового походу та вивчення основних етапів боротьби Армії УНР з військами генерала Денікіна у грудні 1919 – січні 1920 років на основі архівних документів.

На початку грудня 1919 року протиукраїнськими фронтами були – Добровольча армія генерала Денікіна (лінія Козятин – Старокостянтинів), Червона армія (Бердичів – Чуднів – Новгород Волинський), Польська армія (Кам'янець – Подільський – Дунаївці – Чорний острів – Полонне і далі вздовж р. Случ, у напрямку на північ). Таке становище української армії було створене умовами, які склалися ще з початку жовтня 1919 року. У розпалі конфлікту між військами УНР та білогвардійцями 14 радянська армія вийшла з оточення і досягла Житомира, вже в листопаді більшовики розпочали наступ на Правобережжя. У цей час польська армія проводила окупацію західноукраїнських земель, що знаходились під владою УНР [1,с.215].

6 листопада між генералом Тарнавським та Денікіним була підписана мирна угода, за якою УГА переходила на бік добровольців. За цією угодою внутрішня автономія частин зі старим командуванням зберігалася, але вся галицька армія переходила у склад Добровольчої армії. Галицький уряд мав припинити державну діяльність і переїхати до Одеси. У цей час серед лав УГА і військ УНР поширювався тиф, що спричинило ще більшу кризу в розстановці сил на українському фронті. До початку грудня від плямистого тифу померло близько 10 тисяч українських вояків.

13 листопада командувач армії УНР полковник Ю.Тютюнник віддав розпорядження про мобілізацію до війська народжених у 1898–1889 рр. чоловіків у Старокостянтинівському, Проскурівському, Летичівському, Літинському, Могилівському, Новоушицькому і Кам'янецькому повітах. Однак наказ не був втілений у життя в першу чергу через відсутність адміністрації УНР на місцях, та й місцеве чоловіче населення не особливо записувалося до військових лав через страх перед епідемією. З огляду на малочисельність військових груп армії УНР в середині листопада 1919 р. їх було зведено в дивізії: Запорізьку, Волинську, Київську, СС (3–тя Залізна дивізія залишалася у попередньому складі, 9–ту Залізничну реорганізовано в зведений полк). Запасні частини розформувувались, а їх склад направлявся на поповнення до військ Дієвої армії [2,с.31].

У цей час військово командування УНР приєднало до гайдамацьких підрозділів Запорізької групи біля 1700 більшовицьких вояків, які виявили бажання воювати в Армії УНР. Було створено окрему гайдамацьку бригаду, куди й увійшли богунівці з таращанцями. На чолі цього формування поставили отамана Волоха, який протягом 1917–1918 років організував гайдамацькі військові формації [3,с.178].

Але становище армії залишалося катастрофічним, через брак амуніції, зброї, одягу, ліків, а також численних втрат в боях, епідемію тифу і дезертирство боєздатність армії УНР значно послабилася. Через це довелося залишити Кам'янець–Подільський, Деражню, Проскурів і Старокостянтинів, частини війська відступали на Волинь.

Наприкінці листопада в армії УНР на озброєнні було 14 гармат та 80 кулеметів, з майже повною відсутністю набоїв. Такий стан речей не міг не позначитися на загальній дисципліні у середині війська. 26 листопада Ю.Тютюнник, командуючий Збірною Київською дивізією, висловив обурення тим, що військо перебуває у безладі. І видав наказ, у якому йшлося про чітке дотримання порядку – виступати в точно зазначений у наказі час, командирам звіряти годинники, була обов'язкова присутність на місцях керуючим найдрібніших частин, козакам наказано бути зі зброєю в руках, обозам слідувати в повному порядку. Обози мали поділятися на бойовий, санітарний і харчовий, а також вони мали дотримуватися інтервалу між підводами у три кроки [4,арк.12].

До загально нестабільної ситуації додаються негаразди у внутрішньополітичних настроях українського населення. До прикладу мешканці Пашковецької волості, охоплені анархічними настроями, оголосивши власну владу, тримали оборону проти денікінців і проти армії УНР одночасно. Через це уряд УНР не зміг вчасно виїхати з Проскурова, до якого якраз прибула денікінська армія. В результаті збройної сутички білогвардійці захопили бази з майном, гроші та деякі документи українського уряду. Петлюра наказав не ув'язуватися в рішучі бої з денікінцями задля збереження армії, і відступати реорганізуючись згідно останнього наказу про збірні дивізії [5,арк.4]. Частина армії УНР відступила до Польщі, інші вирушили в бік Старокостянтинова та Любара. Але вже тоді було вирішено прорватися у запілля Добровольчої армії щоб продовжити боротьбу в умовах партизанської війни і зберегти ядро регулярної армії [6,с.105].

1 грудня 1919 р. Добровольча армія зайняла лінію фронту: Київ – Козятин – Старокостянтинів. У Любарі поки що знаходились лише Гайдамаки Волоха і ватаги отаманів Божка та Данченка. 2 грудня на закритій зустрічі з Петлюрою, командир 3-ї Залізної дивізії 7 полку Вишнівський, запропонував захопити і обеззброїти відділи Волоха. Але Петлюра відмовився від таких дій, мотивуючи це бажанням уникнути кровопролиття. Тієї ж ночі, з 2-го на 3 грудня отаман Волох захопив державну скарбницю, яка була під охороною Юнацької Школи і разом з Гайдамацьким відділом та більшою частиною Юнацької Школи від'їхав до табору більшовиків [1,с.217].

Під час відходу Волоха і його частин, сотник гарматної бригади 3-ї дивізії Леонід Романюк з гарматником Климком запевнили його, що разом зі своїми бригадами приєднались до Червоних Гайдамаків і попросили дозволу відлучитися на 5–6 годин для упорядкування обозу та перековки коней [1,с.220]. Отримавши пароль для охорони мостів, колони Романюка і Климка увечері захопили заставу отамана Волоха – 8 гайдамаків і кулемет, тим самим врятувавши гарматну бригаду.

3 грудня у Чорторії відбулася нарада уряду УНР, де було вирішено проводити боротьбу у формі партизанської війни [7,с.26]. 4 грудня проходить ще одна нарада – командир Січових Стрільців Є.Коновалець заявив, що його частина демобілізується, бо вони вважали подальшу боротьбу безперспективною. Це викликало гостру реакцію М.Омелянвича–Павленка і загальне невдоволення присутніх [7,с.30].

Політична ситуація також була неоднозначною, ще 2 грудня 1919 р. у Варшаві була підписана Декларація між УНР і Польською Республікою. Окрім питань встановлення кордонів між обома державами, були визначені умови розташування й утримання військових частин української армії, державних установ та окремих громадян на території Польщі.

З кінця 1919 року тактика більшовицької Москви була змінена щодо України. 6 грудня Центральний Комітет російської компартії прийняв резолюцію про «Самостійність Української Соціалістичної Радянської Республіки». В ній йшлося про допомогу розвитку української мови та культури, про заборону партії примушувати селян до вступу в хліборобські колективні господарства–комуни тощо [7,с.43]. Навчені попереднім досвідом вони мали на меті знайти опору серед українського населення, тому діяли цього разу більш лицемірно.

Того ж дня на військовій нараді в Чорторії вищим командуванням військ УНР було вирішено розпочати партизанський рейд в запіллі Добровольчої армії генерала Денікіна. Уряд УНР разом із Симоном Петлюрою виїхав до Польщі, з надією на те, що їм вдасться налагодити зв'язок з країнами Антанти і вірою на їхню допомогу. Але про від'їзд головного отамана майже ніхто серед війська не знав, про мету подорожі за кордон теж [12,с.165]. Несподіваний від'їзд уряду став причиною невдоволення серед війська.

Головним завданням усього походу був прорив ворожого фронту і вихід у запілля ворога, а також початок партизанської війни разом з повстанцями. Для цього потрібно було налагодити з ними зв'язок та впорядкувати їхні бойові частини. А також проводити пропаганду серед населення України, нищити в запіллі залізниці та ворожі склади. А основним завданням першої частини походу було вирвати УГА від білогвардійців і об'єднати армії в одну [7,с.34].

Частини армії, що готові були йти в похід, поділили на чотири збірні групи: Запорізьку (увесь Запорізький корпус без Гайдамацької бригади Волоха), Київську (5–та і 12–та Селянські дивізії, полк Морської піхоти, частини Залізної дивізії та корпус Січових Стрільців), Волинську (1–й збірний полк з рештками Північної дивізії, 2–й збірний піший полк, частини 2–ї дивізії («Запорізька Січ»), 4–й полк Сірожупанників, 2–й кінний полк ім. Залізняка, кінний полк ім. Гетьмана Мазепи та Волинська гарматна бригада), 3–тю Стрілецьку дивізію, до складу якої входила Спільна Юнацька школа.

На початку походу в ньому готові були взяти участь близько 10 тис. осіб (1 тис. шабель і 2 тис. багнетів та 14 гармат), але 75% загальної кількості склали штаби, немуштрові частини, обози та хворі солдати. Тобто боєздатних вояків було не більше 2 тисяч [8,с.56].

7 грудня армія, на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем–Павленком, без окремого політичного центру, вирушила в похід з району Любара. Попри тяжке становище армії, похід почався проривом денікінського фронту на лінії Козятин – Калинівка. Українські підрозділи перейшли залізницю, яку охороняли білогвардійські бронепотяги, роззброївши на подальшому шляху кілька з них. Через відсутність серйозного опору підрозділи армії швидким маршем пройшли на південний схід. За тиждень вони були в районі Липівця, у якому на той час не було встановлено ніякої влади, наступним було захоплене Ставище. Неочікувана поява армії УНР викликала паніку серед денікінців, бо вони вважали, що української армії вже не існує. Це було позитивним моментом, адже й трохи пізніше білогвардійське командування мало хибне уявлення про дійсну кількість військ УНР, за даними їхньої розвідки – чисельність української армії була перебільшена, що полегшувало їй шлях [9,с.ХХVI]. Ще однією сприятливою обставиною для просування українських військ в запіллі Добровольчої армії було й те, що частини УГА (Української Галицької Армії), які входили в склад армії Денікіна, лояльно і здебільшого доброзичливо ставилися до частин армії УНР. Вояки УГА були невдоволені тим, що їх зробили союзниками білогвардійців і висловлювали бажання приєднатися до армії УНР. Більшість старшин і козаків навіть не знали як стався їхній перехід до Денікіна [9,с.ХХIX]. В той самий час командування армії УНР у своїх наказах зазначало, що їхні вояки мають уникати невиправданих загострень взаємовідносин з галичанами. І неодноразово нагадували про необхідність коректного ставлення до вояків УГА – обеззброювати їх лише у випадках явно ворожих відносин [4,арк.21]. Коли почалися переговори щодо приєднання УГА до армії УНР, війська Денікіна в наслідок наступу Червоної армії вже евакуювали свої сили на Південь.

Масовий відступ білогвардійців почався з середини грудня 1919 року. 15 грудня вони залишили Гайсин, від Липівця і майже до Одеси, утворилася смуга безвладдя. Українська армія опинилася між двома фронтами – білогвардійським (пролягав на лінії Бірауля – Ольвіопіль (Голта) – Знаменка) і більшовицьким (на лінії Фастів – Козятин), своєрідний коридор без влади мав відстань у 214 кілометрів [10,с.266]. На цій смузі українське населення формувало власну самооборону, по всій зазначеній території в обігу були тільки українські гроші та золото. Верховною владою визнавався Український Уряд, хоча ніхто не знав, де він знаходиться. На Таращанщині, Звенигородщині, Уманщині і далі вглиб України працювали великі повстанчі організації. Селяни вороже ставилися до білогвардійців, і всляко надавали підтримку військовим підрозділам армії УНР (постачали харчі, ліки, допомагали воювати) [9,с.ХХХII]. У 1919 році був добрий урожай і селяни годували військо. Хоча через пошесть тифу значна кількість урожаю залишалася не збраною. В армії була переважно зразкова дисципліна. Зупинившись на нічліг, командири дотримувалися строгих мір перестороги – всі виходи з села були закриті, доки їхнє формування знаходилося в селі, нікого не випускали в бік ворога. Всім підрозділам було наказано збирати серед селян інформацію про ворога – де і в яких селах були розташовані його частини. Існувала категорична заборона командуванню допускати розтяжки і безладдя в поході [4,арк.25]. Якщо відбувалася підготовка до складного бою, то існував наказ в час нічного руху не розводити багать та не вести

голосних балачок, навіть не палити цигарок [4,арк.46]. Хоча випадки порушення дисципліни також траплялися. Так, у документах зустрічаються зауваження командирам дивізій щодо розвідувальної служби – що ті надсилають для розвідки підлітків, або неписьменних, що перешкоджає своєчасному та достовірному надходженню інформації. За правилами пост для зв'язку мав знаходитися у кожному місті розташування, а біля приміщення, де цей пост знаходився, мала стояти віха. Пости розміщувалися переважно біля церкви [5,арк.23].

12 грудня білогвардійці отримують поразки від більшовиків по всьому фронту, осягнувши лінію в 16 кілометрів від Києва. Армія УНР переходячи через залізницю, захопила бази 5 і 14 денікінських дивізій. Далі військо продовжувало рухатися в південно–східному напрямку. 16 грудня Ю.Тютюнник розіслав з Липовця телеграму, в якій було повідомлення про те, що українська армія виходить в запілля білогвардійців. З цього моменту командування Добровольчої армії звернуло належну увагу на факт появи у своєму запіллі українських військ. Їхня розвідка отримала відомості про склад і чисельність армії УНР, хоча наміри українського командування залишалися їм невідомі [3,с.276]. В цей день білогвардійці здали Київ більшовикам.

Головні сили Добровольчої армії були зосереджені в районі Бердичів–Козятин, там їй чинила натиск Червона армія. Район Вінниці займала УГА, відділи Денікіна були тільки на вузлових станціях і їх було небагато (для контролю за частинами УГА). 17 грудня 3 Дивізія зайняла с. Богданівку і без перешкод перейшла залізницю. 18 грудня, за наказом М.Омеляновича–Павленка, 3 дивізія зосередилася в запіллі денікінської армії – в Старому і Новому Животіві. Армія Денікіна під натиском більшовиків залишила Харків, Полтаву і Київ, вони тікали з півночі на південь. Умань і Жмеринка знаходилися під владою українських повстанців. Відхід добровольців відбувався вздовж залізниці Козятин – Бірзула і Фастів – Цвітково. Армія УНР планує збільшення складу частин і поліпшення їхнього матеріального становища [5,арк.13].

Наприкінці грудня шляхи відступу армії Денікіна та просування армії УНР були під загрозою схрещення. Про це були надані попередження від М.Омеляновича–Павленка, він наказував звільнити шлях відступу денікінців і перейти на східний бік великого Білоцерківсько–Уманського шляху і там перечекати небезпеку [11,с.118].

20–21 грудня 1919 р. кіннота різних дивізій вийшла на лінію Ставище – Жашків – Охматів, у цьому напрямку денікінці відходили з району Києва. Авторитет армії УНР значно зріс, представники генерала Денікіна та делегація від Московського Раднаркому прагнули переговорів з Українським Урядом. У цей період вийшов наказ армії УНР провести мобілізацію в районі Жашкова. Мобілізація проводилася за роками: козаки від 20 до 25 років, підстаршини від 20 до 30 років, старшини до 45 років включно. У наказі було зазначено, що для залучення якнайширших кіл населення треба використовувати вчителів та колишніх повстанських ватажків. За всяку ціну власними силами організувати збір зброї, з якою поводитися дуже ощадно [5,арк.14].

Одним з найсильніших підрозділів армії УНР у Зимовому поході виявились Чорні Запорожці. 23 грудня відділ полку Чорних запорожців захопив м. Ставище, вибивши звідти білогвардійців у кількості біля 250 чоловік. Ними було захоплено 21 полонених, 2 медсестри, 9 возів, 3 кулемети а також коні, сідла і багато іншого майна. Велику кількість добровольців було вбито, із Чорних запорожців – один загиблий [5,арк.17].

Денікінці вийшовши з Вінниці та залишивши невеликий ар'єргард під Білою Церквою, відходять в різних напрямках, в основному до Криму на південь. У цей час делегація від армії УНР вирушила на зустріч з представниками УГА, щоб об'єднати українські армії [5,арк.43]. Договір про об'єднання під командуванням М.Омеляновича–Павленка був підписаний 24 грудня у Вінниці. Уряд затвердив об'єднання на засіданні Ради міністрів УНР 29 грудня [7,с.38].

31 грудня 6-й загін Запорізької групи захопив Умань, а 4 січня військами УНР було зайняте місто Тальне. В Умані українська армія була реорганізована так, щоб військові частини відповідали партизанським умовам боротьби і за потреби змогли б знову перейти на положення регулярних військових формацій. З півночі наступали війська Червоної Армії. В цей час остаточно утвердилась ідеологічна орієнтація керівництва військ УНР – вони були за національну суверенність на демократичному ґрунті [12,с.342]. Вони самостійно просувалася південно–західним районом Київщини і в той самий день зайняли район Умані, який опинився вільним між білогвардійськими і червоноармійськими військами [3,с.279]. Червона армія зайняла Черкаси і підходила

все ближче до південної Київщини, а Добровольча армія швидко відступала. 1 січня 1920 р. УГА уклала договір з більшовицьким Губревкомом, перетворившись на ЧУГА, і тим самим порушивши договір з УНР за 24 грудня 1919 р.

Білогвардійські частини в умовах остаточної деморалізації війська евакуювалися до Криму, утримуючи для цього певний час Херсонщину й Катеринославщину. Під час свого відступу, денікінці нищили українські села, вчиняли єврейські погроми. Частішали випадки повстання українських селян, які перерізали шлях денікінцям [4,арк.51]. На початку січня 1920 року Головна Команда Армії УНР отримала два листи від командирів армії Денікіна. Перший лист датований 7 січня від полковника Попова, написаний дореволюційним правописом. У листі містилося прохання про переговори між командуванням Добровольчої армії та армії УНР щодо спільної співпраці проти більшовиків. У зверненні зазначався аполітичний характер цього військового союзу, головним завданням якого мала бути боротьба з Червоною Армією. Усі спроби білогвардійців налагодити зв'язок з командуванням армії УНР були нею проігноровані.

Ще 1 січня 6 загін Запорозької дивізії зайняв Умань, але перебування армії УНР в цьому районі було нетривалим. До уманського району швидко наближалася Червона армія, попереду якої рухався загін отамана Волоха. Він діяв як окрема від Червоної армії частина під гаслами українських боротьбистів [3,с.280].

Підготовкою до бою за Умань керував Ю.Тютюнник. Розпізнавальним знаком для вояків армії УНР мали бути підняті догори рушниці. Успіх битви мав залежати від швидкості нанесення удару. До цієї операції українські війська поставилися дуже відповідально. Але 12 січня червоноармійці із загонами отамана Волоха неочікувано напали на Умань та обеззброївши деякі частини 6 загону, захопили штаб загону в полон.

Інші частини армії УНР залишили місто. Тоді були розграбовані значні суми грошей та обмундирування багатьох частин армії [4,арк.54–59].

13 січня денікінці в паніці продовжують відступати на Південь. Київська збірна дивізія захопила південну окраїну Умані, вони захопили 50 полонених, зброю та майно. О 10-й годині ранку, щоб вирівняти фронт української армії, дивізія залишила місто. Українські війська під проводом Михайла Омеляновича–Павленка почали відступати на південь. В наказі за 16 січня від імені командування армії УНР була висловлена подяка полку Чорних Запорожців за справу під Ольвіополем і Київській збірній дивізії за участь в боях під Уманню. Залишення Умані і часткове обеззброєння уманської залоги можна пояснити браком мір охорони, розвідки як військової та і агентурної. Тим же наказом було винесене зауваження частинам Запорозької дивізії, та попередження всім про дотримання загальної дисципліни [4,арк.130].

В Умані залишились тільки частини отамана Волоха. Більшовицька залога розташувалася на станції Тальне. Місцеві селяни всюди ставились до більшовиків вороже, організовуючи їм збройний опір. На Уманщині готувалося повстання, а в районі Знам'янки діяв повстанець Коцур–Українець [13,арк.133].

Галицька армія у цей час знаходилась на свої старих місцях, армія УНР не мала з ними зв'язку. Частина армії була оточена більшовиками і була змушена підняти червоний прапор. У цей час значні сили більшовиків подовжували наступати з півночі, і досягли району Умані. Командування частинами армії УНР посилює контроль за внутрішньо військовим порядком, розуміючи, що різдвяні свята дещо послабили дисципліну серед козаків [4,арк.135]. На той час українські війська нараховували біля 2,5 тис. багнетів, і до них знову проявляло увагу білогвардійське командування.

Другий лист від полковника Попова був направлений до керівництва армії УНР 20 січня вже українською мовою, у ньому було прохання не згадувати старе й не розбиратися хто винен. Зазначалося, що Добровольчій армії бракує прихильності українського населення, а армії УНР – збройного забезпечення. Представник командування білогвардійської армії наполягав на з'єднанні двох військ і проведенні спільної боротьби проти більшовиків [7,с.58]. Такий хід подій свідчить про те, що Добровольча армія остаточно втратила підтримку серед місцевого населення і не мала шансів на самостійну участь у війні з більшовиками. Вороже ставлення населення до білогвардійців проявлялося все частіше і гостріше, так 16–17 січня 1920 р. селяни з під Липовця, згуртувавшись, обеззброїли денікінців, під час сутички вбили до 200 вояків [4,арк.131]. Також ці листи відображають реальну ситуацію, в якій армія УНР мала підтримку українського населення і могла бути серйозним суперником у військових діях проти Червоної армії

якби мала відповідне матеріальне забезпечення. Розуміючи це, командування армії УНР знову проігнорувало потенційних союзників.

21 січня 1920 року в с. Гусівці на Єлисаветградщині відбулася нарада командуючих українськими дивізіями, на якій ухвалили припинити боротьбу проти білих і почати проти Червоної армії [11, с. 128]. Було вирішено, що через близьку присутність більшовиків, відділи армії УНР з 22 січня по 15 лютого будуть йти по загілля Червоної армії й об'єднуються в районі між Чигирином та Черкасами. Наприкінці січня, після взяття більшовиками Вознесенська, армія УНР більше не перетиналася з білогвардійцями у серйозних сутичках. Таким чином, була завершена перша половина Зимового походу, частини армії УНР утвердилися в своїх позиціях і були готові йти в загілля ще одного ворога – Червоної армії.

Частини армії УНР упродовж грудня 1919 – січня 1920 рр. успішно маневрували з боями у загіллі Добровольчої армії. Рух окремими групами сприяв швидкому пересуванню і маневрам, завдяки чому вони могли звільняти одночасно по декілька населених пунктів. Маючи на меті партизанську форму боротьби, вони не створювали органів своєї влади в зайнятих армією районах, на звільнених територіях місцеве населення організовувало свою громадську охорону [6, с. 261].

Під час походу приділялась увага просвітній, видавничій та агітаційній роботі в містах і селах. Так, в Умані було надруковано близько 20 000 примірників газети «Україна» та біля 200 000 відозв «До селян», що допомогло організації повстань. Штаб армії на чолі з підполковником П. Долудом фактично став «координаційним центром» повстанського руху. Були налагоджені зв'язки з повстанською «Холодноярською республікою» та з отаманами Київщини, Херсонщини, Полтавщини та Катеринославщини. На Єлисаветградщині до складу армії УНР увійшло повстанське угруповання отамана А. Гулого–Гуленка.

У середині січня 1920 року почався новий етап Зимового походу. Головним завданням армії УНР цього періоду було підняття повстання серед українського населення проти більшовицьких сил. Українські частини прорвавшись через загілля білогвардійського фронту в районі Новоукраїнки перейшли на радянську територію.

Список використаних джерел

1. Удовиченко О. Третя залізна дивізія: Матеріали до історії Війська Української Народної Республіки. – Нью Йорк, 1971. – 264 с.
2. Ковальчук М. Чисельність армії УНР за Кам'янецької доби Директорії (червень – листопад 1919 р.) у світлі архівних документів // Військово–історичний альманах. – Київ, 2007. – №1 (14).
3. Ковальчук М. Невідома війна 1919. – Київ, 2006. – 576 с.
4. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 22. – Арк. 12.
5. Там само. – Т. 26. – Арк. 4.
6. Тютюнник Ю. Записки генерал–хорунжого. – Київ, 2008. – 311 с.
7. Феденко П. Минуло півстоліття: Зимовий похід Армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. – Нью Йорк, 1972. – 79 с.
8. Слюсаренко П. Дієва армія Української Народної Республіки в Першому Зимовому поході // Воєнна історія. – Київ, 2002. – №5–6.
9. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.VI.1920). – Варшава, 1932. – 240 с.
10. Омелянович–Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). – Київ, 2007. – 607 с.
11. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій українських збройних сил 1917–1921. – Вінніпег, 1954. – 176 с.
12. Мазепа І. Україна в бурі й огні революції 1917–1921. – Київ, 1951. – 245 с.

Швидченко Т.Н. Борьба армии УНР с войсками Деникина в Первом Зимнем походе

Проанализированы военные действия армии Украинской Народной Республики конца 1919 – начала 1920 годов в тылу Добровольческой армии. Рассмотрены обстоятельства и особенности перехода украинской регулярной армии на партизанские методы борьбы.

Ключевые слова: *Первый Зимний поход, армия Украинской Народной Республики, Украинская Галицкая Армия, Добровольческая армия, украинская революция 1917–1921.*

Shvydchenko, T.M. The UNR army fighting with the Denikin's Troops in the First Winter camping

The paper analyzes military actions of the Ukrainian National Republic's army in the rear of the Volunteer Army during the late 1919 – early 1920s. Furthermore, it examines circumstances and characteristics of the transition of the Ukrainian regular army to a guerrilla style warfare.

Key words: *the First Winter campaign, the army of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian Galician Army, Voluntary Army, the Ukrainian Revolution 1917–1921.*